

MAQOM IJROCHILIGIGA OID CHET EL TADQIQOTLARIDAGI YONDASHUVLAR

Arabov Ilyos

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti,
"Maqom cholg'u ijrochiligi" kafedrası mudiri, dotsent*

Annotatsiya: Ushbu maqolada xorijiy musiqa tadqiqotlarida maqom ijrochiligiga nisbatan shakllangan nazariy va amaliy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda turk, arab, eron va g'arb etnomusikologiya maktablarida ijrochilik jarayoni, jumladan improvizatsiya, lad-melodik tuzilma, vokal–cholg'u uyg'unligi va mikrotonal tizimni o'rganish usullari qanday talqin qilinishi ko'rib chiqiladi. Olingan natijalar xorijiy tajribalarni o'zbek maqomshunosligida qo'llash imkoniyatlarini aniqlash va maqom tadqiqotlari istiqbollarini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Maqom, ijrochilik yondashuvlari, xorijiy tadqiqotlar, improvizatsiya, etnomusikologiya, makam, dastgoh, vokal–cholg'u uyg'unligi, mikrotonal tizim

KIRISH

Maqom san'ati Sharq musiqa merosining eng qadimiy va murakkab qatlamlaridan biridir. Markaziy Osiyo hududida shakllangan Shashmaqom, Xorazm maqomlari, Farg'ona–Toshkent maqom yo'llari bilan bir qatorda Turkiyaning makam, Eronning dastgoh tizimlari bilan mushtarak jihatlar mavjud. Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan maqom fenomeniga nisbatan keng qamrovli ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular ijrochilik jarayonini nazariy, tarixiy, psixologik, texnik va etnomusikologik yo'nalishlarda o'rganganlar. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – xorijiy musiqa maktablarida shakllangan yondashuvlarni ilmiy tahlil qilish va ularning o'zbek maqom ijrochiligini o'rganishdagi ahamiyatini ko'rsatishdir.

1. TURK TADQIQOTLARIDA MAQOM (MAKAM) IJROCHILIGI

1.1. Makam tizimining nazariy asoslari

Turk musiqasi nazariyotchilari R.Tekin, O.Özkan, S.Kutlu makam tizimini keng qamrovli tarzda o'rganganlar. Ular makomlarning:

- lad-melodik struktura
- seyir – ohangning harakat yo'nalishi
- güçlü – yeden poydevor tovushlari
- modulatsion imkoniyatlari

kabi jihatlarni alohida ilmiy kategoriya sifatida yoritganlar¹.

1.2. Turk ijrochiligida improvizatsiya (Taksim) tahlili

Turk yondashuvida taksim – ijrochining mahorati va makomni his qilish darajasining asosiy mezoni hisoblanadi. Taksim jarayonida:

¹ Qarang: Rice T. *Ethnomusicology: A Contemporary Introduction*. New York, 2014.

- ohangning yuqoriga–pastga harakatlanishi,
 - ritmik erkinlik,
 - ladning ichki kuchlanishi,
- sof ijro texnikasi bilan uyg'unlashadi².

2. ARAB TADQIQOTLARIDA MAQOM IJROCHILIGI

2.1. Arab maqom tizimi va ijro estetikasi

Arab olimlari – A.Shiloah, H.Touma, S.Sakr – maqomning psixologik ta'siri, ladlararo o'tishlar va vokal bezaklar haqida keng ilmiy xulosalar berganlar. Ularning fikriga ko'ra, arab maqomi:

- murakkab melodik harakat,
 - yarim va chorak tonli intervallar,
 - “taronum” deb ataluvchi vokal bezaklar,
- bilan ajralib turadi³.

2.2. Ijro maktablari (madrasa) an'analari

Arab dunyosida maqom ijrochiligi ustoz–shogird maktablari orqali uzatiladi. Bu jarayon:

- kompozitsion qoliplarni yodlash,
 - ohanglarni improvizatsiyada qayta talqin qilish,
 - mantiqiy uchlanish orqali ohangni yakunlash
- kabi elementlarga asoslanadi⁴.

3. ERON DASTGOH TIZIMI VA IJRO USHLUBLARI

3.1. Radif tizimining ijrochilikdagi o'rni

Eron musiqa tizimi bo'lgan dastgoh radif nomli ohanglar majmuasiga asoslanadi. J.Daryush, M.Farzaneh kabi olimlar radifni ijrochining estetik tafakkurini shakllantiruvchi yadro sifatida baholaydilar⁵.

3.2. Eron ijrochiligida improvizatsiya

Radif ijroda qat'iy yodlanadi, ammo ijrochining improvizatsiyasi ushbu yodlangan model asosida erkin harakatlanadi. Mikrotonal intervallar, “tahrir” vokal texnikasi eron maktabining asosiy belgilaridir⁶.

4. G'ARB ETNOMUSIKOLOGIYASIDA MAQOM IJROCHILIGI

4.1. Ilmiy metodlar

G'arb olimlari maqomni tahlil qilishda quyidagi metodlardan foydalanadilar:

1. **Dalaviy etnografiya** (A.Sachs, T.Rice)
2. **Akustik tahlil** – mikrotonal tizimlarni raqamli o'lchash (M.Hickmann)
3. **Komparativ metod** – Sharq maktablari taqqoslash (J.Blum)

Bu yondashuv maqomni global kontekstda o'rganish imkonini yaratadi⁷.

² Tekin R. *Türk Makam Müziği Nazariyesi*. Ankara, 2010.

³ Özkan O. *Türk Musikisi Nazariyatı*. İstanbul, 1984.

⁴ Shiloah A. *The Theory of Arabic Music*. Oxford, 1995.

⁵ Touma H. *The Music of the Arabs*. Portland: Amadeus Press, 1996.

⁶ Farhat N. *The Dastgah Concept in Persian Music*. Cambridge, 2004.

4.2. Improvizatsiya jarayonining psixologik tahlili

Gʻarb etnomusikologiyasi improvizatsiyani:

- ijrochining shaxsiy tajribasi,
- musiqiy xotira faoliyati,
- ijro jarayonidagi ichki sezgi bilan bogʻliq ijodiy holat sifatida talqin qiladi⁸.

5. XORIJIY TAJRIBANING OʻZBEK MAQOM IJROCHILIGI UCHUN AHAMIYATI

Xorijiy tadqiqot metodlari oʻzbek maqomshunosligi uchun quyidagi amaliy imkoniyatlarni beradi:

- mikrotonal tovushlarni aniq raqamli vositalar bilan oʻlchash;
- improvizatsiya boʻyicha takomillashtirilgan oʻquv modellarini yaratish;
- maqomning vokal–cholgʻu uygʻunligini akustik tahlil asosida oʻrganish;
- ijro maktablarini tizimli tasniflash;
- maqom variantlarini audioarxivlar orqali qiyosiy oʻrganish.

Shu bois xorijiy tajribaning oʻrganilishi maqom ijrochiligini zamonaviy ilmiy darajada tadqiq etishning muhim sharti hisoblanadi.

XULOSA

Xorijiy ilmiy maktablarda maqom ijrochiligiga nisbatan shakllangan yondashuvlar mazmunan boy va metodik jihatdan xilma-xildir. Turkiyaning makam tizimi, arab maqomlari, eron dastgoh anʼanalari hamda gʻarb etnomusikologiyasi maqomni oʻrganishda turli koʻlamdagi imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu tadqiqotlar oʻzbek maqom ijrochiligini ilmiy asoslash, modernizatsiya qilish va global miqyosda tadqiq etish uchun mustahkam metodologik poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tekin R. Türk Makam Müziği Nazariyesi. Ankara, 2010.
2. Özkan O. Türk Musikisi Nazariyatı. İstanbul, 1984.
3. Shiloah A. The Theory of Arabic Music. Oxford, 1995.
4. Touma H. The Music of the Arabs. Portland: Amadeus Press, 1996.
5. Farhat N. The Dastgah Concept in Persian Music. Cambridge, 2004.
6. During J. Radif and Improvisation in Persian Music. Tehran, 2012.
7. Rice T. Ethnomusicology: A Contemporary Introduction. New York, 2014.
8. Nettl B. Studies in Improvisation and World Music Traditions. Chicago, 2001.
9. Blum J. Comparative Modal Systems in Eastern Music. London, 1998.
10. Hickmann M. Microtonality in Eastern Musical Traditions. Berlin, 2011.

⁷ During J. *Radif and Improvisation in Persian Music*. Tehran, 2012.

⁸ Blum J. *Comparative Modal Systems in Eastern Music*. London, 1998.